

Stjepko TEŽAK

Odsjek za kroatistiku Filozofskoga fakulteta
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

MEĐUNARJEČNA PROŽIMANJA U ČAKAVSKO- KAJKAVSKIM IKAVSKO-EKAVSKIM GOVORIMA

Govore većine hrvatskoga pučanstva u pojasu od Zagorja kod Ogulina preko Karlovca i Žumberka do Otoka kod Bregane nazvao sam međunarječjem zbog određenog broja zajedničkih jezičnih značajki (kaj, akavski refleks poluglasova, ikavsko-ekavski odraz jata po pravilima Jakubinskoga, pretežito razlikovanje slivenika *č* i *ć*, protetičko *v* ispred *u*, zamjena *o* > *u* u riječima *un*, *unda*, *tuliko*, *kuliko* i drugdje, znatan zajednički rječnički poklad), zbog mnoštva crta koje jednako pripadaju čakavskom i kajkavskom narječju i zbog činjenice da se navedeni pojas proteže među narječjima: čakavski na zapadu, kajkavski na istoku i djelomice na zapadu, štokavski na jugu te slovenski dijalekti na sjeveru.¹

To se međunarječje nalazi uglavnom na nekadašnjim zrinško-frankopanskim posjedima i pokazuje jaku pupčanu vezu s jezikom ozaljskoga jezično-književnoga kruga, u prvom redu s jezikom tragične trojke: Petra Zrinskoga, Katarine Zrinski i Frana Krste Frankopana.²

Istraživanja jezika Jurja Križanića (morfologija, temeljni leksik, naglasci) pokazuju da se u tom međunarječju krije i jezgra poznate Križanićeve slavenske gramatike.³

¹ Stjepko Težak, Dokle je dopro kaj na čakavsko područje?, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 5, Zagreb, 1981, str. 169.

² Stjepko Težak, Dijalekatska osnovica u jeziku Frana Krsta Frankopana, *Filologija*, 8, Zagreb, 1978, str. 341.

³ Wiesław Borys, Studia nad dialektem czakawskim Juraja Križanicia. Akcentuacija *rzeczowników*, *Ossolineum*, 58, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź, Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk, 1986; Milan Moguš, Križanićeve hrvatska gramatika, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 19, Zagreb, 1984; Stjepko težak, Hrvatske riječi u Križanićevim tekstovima i današnji ribnički govor, u zborniku *Križanićev doprinos slavenskoj filologiji*, Zagreb, 1990, str. 193.

Nije teško otkriti ni vezu s govorima gradišćanskih Hrvata, čiji su preci svoje lapte (njive), ledine i loze (šume) prepustili štokavcima danas razasutima na desnoj obali Korane. Uz glasovne i oblične čakavske i kajkavske crte mnogo je i rječničkog blaga koje spaja ovo međunarječje s gradišćanskim Hrvatima (*bala*, *balta*, *baril*, *batriti*, *bermati*, *beteg* s nizom izvedenica, *bradva*, *buča*, *bumbak*, *crikva*, *ceker*, *cucak*, *čmrlj* ‘bumbar’, *črišnja*, *črivo*, *čuda* ‘mnogo’, *ćaća*, *ćapiti*, *dnika* ‘dražica, kotlinica’, *dnišće* ‘talog’, *drug* ‘kolac, motka’, *godina* ‘kiša’, *hiža*, *hitati* ‘bacati’, *hržulja* ‘raž’, *jagli* ‘proso, ječmena kaša’, *kača*, *krosna* ‘tkalački stan’, *krpljet* ‘trijem pred kućom, kuhinja’, *kr(i)ljak/krljača* ‘šešir’, *kupica* ‘čaša’, *lazno*, *imati lazno* ‘imati vremena, biti bez posla’, *lečka* ‘zamka, stupica, krletka’, *maša*, *mižiti* ‘sipiti, rominjati’, *mozol* ‘prišt’, *nek* ‘samo’, *obrov*, *oplin* ‘dio kola’, *pačka* ‘nutrina groždane bobbe’, *plišiv*, *pukati*, *puljiti* ‘crpiti, grabiti, izbacivati (vodu)’, *putiti se* ‘razumjeti se u što, snalaziti se u čem’, *raca*, *rataj* ‘orač’, *sad* ‘voće’, *saje* ‘čađa’, *stanje* ‘kuća s gospodarskim zgradama’, *širočka* ‘vrsta sje-kire’, *škur* ‘taman, mračan’, *škulja*, *štentati* ‘gubiti vrijeme, biti besposlen’, *takati* ‘kotrljati, valjati’, *teg* ‘živež, žito’, *tentati* ‘napastovati, nagovarati’, *tropati* ‘lupati’, *tigla* ‘glačalo’, *tiglati* ‘glačati’, *vada* ‘svađa, razmirica’, *valje* ‘odmah’, *vrčica* ‘uzica, konopac’, *vrtati* ‘bušiti’, *žrt*, *žveplo* ‘sumpor’).⁴

Dionica toga međunarječja Karlovcu na zapad u većoj je mjeri čakavska (*zač*, *nač*, *poč*, *vač*) od one prema sjeveroistoku (*zakaj*, *na kaj*, *po kaj*, *vu kaj*), zbog čega govore prve dionice nazivam čakavsko-kajkavskima, a ove druge kajkavsko-čakavskima. U skladu s naslovom ovdje se bavim prvima, zapadnima. Od istočnih uzimat ću u obzir prekokupsko područje neposredno uz Karlovac (Gradac, Vodostaj, Husje, Kobilić, Donje Mekušje), jer je, izuzev ogulinsko područje (Ogulin, Desmerice, Zagorje), s većinom čakavsko-kajkavskih govora zapadne dionice povezano jesnom česticom *nu*. Ti se naime govori mogu nazvati nukavskima jer mjesto *da* često govore *nu*, čak i u upitnim i zavisno upitnim rečenicama:

— *Nu l ga vidiš?*

— *Nu.*

— *Pitaj ga nu l će kosit.*

Zbog svog zemljopisnog položaja i povijesnih migracijskih tijekom krajevi u poriječju Dobre i Mrežnice na svoj čakavski temelj dobili su uz elemente hrvatske kajkavštine i ponešto od ikavske (Lika) i ijekavske (Kordun) štokavštine, a imaju i

⁴ Nikolaus Bencsics i dr., *Gradišćanskohrvatsko-hrvatsko-nimški rječnik*, Zagreb - Eisenstadt, 1991.

elemenata koji ih vežu sa susjednim slovenskim govorima. Zato rječnik nukavskih govora nizom leksema povezuje Kordun, Liku sa Slovenijom i s Hrvatima u Gradišću. Naravno, ne uzimam u obzir riječi koje su zajedničke svim južnoslovenskim jezicima, nego samo one koje su karakteristične za čakavsko-kajkavske govore, poput ovih: *blazina*, *dečko*, *draga* 'udolica, kotlinica', *družina* 'ukućani', *družinče* 'član kućanstva, sluga', *hliv* (*liv*, *lijev*, *hlev*) 'staja, dvorište', *jetika* 'sušica', *komot* 'ham', *križanje/križanja* 'križopuće', *ocat* (*ocet*, *ost*), *recelj* (*recalj*) 'držak', *snažiti* 'čistiti', *škopa*, *štige*, *vanjkuš*, *veža*, *vojka* 'uzda', *vr(h)nja*, *zelje* 'kupus', *žgan(j)ci*, *žlica* i dr. Inače, ne samo s belokrajinskim dijalektima koje su mnogi smatrali hrvatskima ili bar miješanim hrvatsko-slovenskima⁵ nego i šire od toga ostvaruje se veza ovoga međunarječja sa susjednom Slovenijom i po nekim glasovnim crtama, primjerice: akavski refleks dijela riječi (*čast*, *dan*, *lahak*, *lan*, *laž*, *malin*, *maša*, *sanja*, *tast*, *v/zamem*), infiks *-ni-* na mjestu staroga *-nō-* (*cuknit/i*, *maknit/i*, *stisnit/i*, *taknit/i*), koji se proteže i na kordunsko štokavsko područje, zamjena *ž > r* (*morda*). Jezičnu vezu na crti gradišćansko-hrvatski govori – slovenski dijalekti – čakavsko-kajkavsko međunarječje pokazuje i deiksa *r* u priložima i zamjenicama *nikamor*, *ničesar*, *nikogar* (Kamensko) te sudbina *čr* u riječi *črišnja* (Desmerice, Švarča, Belaj, Kamensko) – *čišnja* (Kejići, Mateško Selo, Petrunić Selo, Siča, Galovići Cerovački, Bošt, Vinica) – *črešnja/češnja* (slovenski govori). Na crti pak gradišćansko-hrvatski govori – čakavsko-kajkavsko međunarječje – štokavski govori Korduna – slovenski dijalekti ogleda se to i u riječima koje se glasovno sasvim ne podudaraju, ali su karakteristične za te prostore kao npr. *tajedan* (Gradišće), *ćedan* (Desmerice, Generalski Stol, Ladvenjak, Kobilic i dr. te Vojnić),⁶ *teden* (Slovenija). Razumije se, mnogo više i leksičkog i gramatičkog zajedništva pokazala bi podrobnija usporedba hrvatskih čakavsko-kajkavskih govora sa slovenskim privrškim (Vinica) i središnjim belokrajinskim dijalektom (Črnomelj). Naročito primjer miješanja slovensko-čakavsko-kajkavsko-štokavskog na ovoj dionici očituje se u Vukmaniću i Knez-Gorici, ali kako govor tih sela nije ikavsko-ekavski, ne obuhvaćam ga ovim naslovom.⁷

⁵ Fran Ramovš: »Belokrajinski dijalekti imaju kot mešani slov. shr. dijalekti samostojno, živo zeleno barvo«, *Karta slovenskih narečij*, Akademsko založba, Ljubljana, 1935., str. 12.

⁶ »U sjevernom dijelu vrgomoskog kraja i u Vojniću kaže se *ćedan* mjesto *tjedan*, dok se u ovim krajevima za tjedan uvijek kaže *nedelja*.« Bogdan Nišević, *Osobine govora vrgomoskog kraja*, u zborniku "Simpozij o Petrovoj gori", JAZU, Zagreb, 1972, str. 281.

⁷ Glavne karakteristike govora u Vukmaniću i Knez-Gorici: *a* mjesto poluglasova (*dan*, *svinjac*, *kad*, *ćesan*) s iznimkama (*son* 'sam', *donesol*, *rekol*, *legol*); ekavski odraz jata (*cep*, *čelina*, *mleko*) s dosta ikavizama (*biljac*, *ditelj*'na, *dica*, *čovik*, *otiral*, *misec*, *sikira*, *sinokoša*, *slipič*, *tili*, *vaik*) i jekavizama (*bježi*, *đekad*, *nide*, *neđe*, *pjesma*, *pjevat*, *sjetva*, *šljeme*); samo jedan slivenik,

Blizina štokavskih, ličkih i kordunskih govora očito je utjecala na današnji sustav karlovačkih i ogulinskih čakavsko-kajkavskih govora. Osim elemenata koji su jednako, ili bar podjednako, čakavski i štokavski (izgovor slivenika *č* i *ć*, *un*, *unaj*, *unda*, infinitiv bez krajnjega *-i*, *a* na mjestu poluglasova, futur: *iću*, *rećemo* i *rešćemo*) možemo naći i one koji su zacijelo rezultat djelovanja štokavskoga sustava: pomicanje silaznih naglasaka prema početku riječi (*dđnesal*, *kđsimo*, *đremo*, *lđboda*, *kđšar'ca*, *dđvanimo* itd.), gubitak fonema *h* (*gra* – *graa* ili *graja*, *kunja*, *kuvat*, *kru(v)*, *snaja*, *iža*, *vatat*, *uvatit*), potiskivanje skupa *čr* u riječima *cm*, *crljen*, uzmicanje prijedložnih likova *va* i *v* pred likom *u*, protetičko *j* u prilogu *jopet*, prodor duge množine u nekim govorima: *plugovi*, *nožovi*, *volovi*, *volov*, *volovim*, *žlibovi*, *košovi* (Mateško Selo, Jankovo Selište, Gornje Bukovlje), sažimanja tipa *šen'ca*, *misl't*, *pogin'l*, *grajor'na*, *ditel'na*, *čov'k*, *povica* (*povitica*), *kos'la*, *vol'ma*; *ošal*; *oš*, *neš*; *vi ć'te* (*i vi š'te*), *mi ć'mu*; jekavizmi *pljesma*, *pljevat* (Kamensko, Gornje Mekušje), *ćerat*, *neđe*, *niđe*, *đekad* (Velemerić, Križ Koranski); *vrebac*; *crvka* mj. crikva (Kobilić) i podosta riječi: *biljac*, *bradva*, *gra* (pored češćega: *pažulj*), *grm* 'šuma', *ki* 'kao', *maći*, *plani(n)ka* 'domaćica, kuharica', *trnka* 'košnica', *vrlija* 'proštac, kolac u plotu', *zmija* (pored češćega *kača*). Osobita je posljedica južnih, štokavskih utjecaja veći broj turcizama: *alat*, *ambar* (Lučica), *balta*, *baška/obaška* (Bosiljevo), *čarape* (s potplatom, Bosiljevo), *čekić* (Donje Mekušje), *čekmeža* 'pećnica' (Kobilić), *ćemer* 'pojas' (Ogulin), *ćorav*, *ćutura* (Novaki Mrežnički), *divan*, *divanit'i*, *dućan*, *đeram*, *egija* 'rebro čamca' (Kobilić),

srednji (*dvorišće*, *ćesan*, *Gorićaki*, *grabić*); nestanak fonema *h* (*rastić*, *iža*, *kuvan*, *tili*); *đ* u primjerima tipa *međa*, *građa*; *o* na mjestu starog nazala (*ćo*, *kosijo*, *log*, *pijejo*, *roka*, *zemi*, *naćko*), zamjena *o* > *i*, *a* u radnom pridjevu nekih glagola (*dobol*, *zasramol*, *primol*, *legol*, *posekol*, *rekol*, *zaprol*, *zatrol*), *š* u 2. množ. u prezentu i imperativu nekih glagola (*idešte*, *morešte*, *znašte*, *dojdešte*, *vište*), zamjena *m* > *n* na kraju riječi (*moran*, *iman*, *son* 'sam', *van* 'vam'); nastavak *-i* u lok. jd. m. i sr. roda (*Na tvojim je vrti. U seniki je. Diši po vini. Sidin na guni.*); nastavci *-ima*, *-ama* u DLI množine (*volima* i *vol'ma*, *konj'ma*, *zubima*, *kravama*, *njivama*); redukcija nenaglašenoga *i* u srednjim slogovima (*šen'ca*, *umr't*, *kos'la*, *vid'la*, *stup'ći*); riječi tipične za čakavsko-kajkavsko međunarječje (*bradva*, *divan*, *ganak*, *grm* 'šuma', *kadi*, *lazno*, *merlin*, *peljat*, *štige*, *trnka*, *veža*), ali i sasvim netipične za to međunarječje (*cibura* 'vrsta šljive', *cocklje* 'podnožje tkalačkog stana', *gora* 'šuma', *log* 'sjenokoša', *pravnica* 'daska za glačanje', *rožinje* 'mahune', *vurić* 'tvor', *zbor* 'proštenje', *zećak* 'grašak', *zelenac* 'gušter', *žefnica* 'čabar za parenje', *ževtat* 'pariti rublje'). O govoru Vukmanića i Knez-Gorice: Stjepko Težak, O rezultatu dijalektoloških istraživanja u okolici Karlovca, *Ljetopis JAZU*, knj. 62, 1957, str. 418-423. Žitelji Vukmanića i Knez-Gorice doseljenici su iz Gorskoga kotara: »otrgnuv priedjele oko Vukmanića i obližnje Knez-Gorice grofici Mandaleni Nadaždi, vlastelinki u Steničnjaku i Rečici, naseliše (g. 1700. gjenral grof Karlo Auersperg a g. 1705. princip Hanibal Porzia) na pusta zemljišta tako zvane Kranjce, a u istinu pak Hrvate iz obsega današnje (*sic!* *S. T.*) riečke županije (imena Abramović, Colnar, Kvaternik).« Radoslav Lopašić, *Oko Kupe i Korane*, Matica hrvatska, Zagreb, 1895, str. 141.

fučija 'vrsta posude za vodu' (Desmerice, Zagorje), *jargan* 'vršnjak, drug', *kerep* 'čamac' (Gornje Bukovlje), *menduša* (Desmerice), *oroz* (Knez-Gorica), *perčin* 'vršak kukuruznoga klipa', *rakija*, *šamara* (Kejići), *šamarica* 'sjekirica' (Desmerice), *tepša* 'tepsija' (Bosiljevo), *tarabe* (Barilović, Siča, Velemerić), *vular* 'ular, uzda' (Bosiljevo), *zabunac/zobunac* (Barilović, Bosiljevo, Lučica, Siča, Velemerić), *zera*, *zerica*.⁸

Utjecaji su, dakako, obostrani pa i u susjednim kordunskim štokavskim govorima ima čakavsko-kajkavskih tragova. Ako ostatke stare deklinacije (*ženam*, *ženami*, *na ruka*, *rukami*) pripišemo mogućoj popudbini donesenoj iz starog obitavališta doseljenog pravoslavnog pučanstva, slijedeće govorne crte očito su poprimljene od susjeda u novom prostoru: ikavizmi (*crniti*, *dvisto*, *napr'dak*, *nedilja/ned'lja*, *pondiljak*, *razumiti*, *sikira*, *šutiti*, *uvik*, *vaik*, *viditi*), obezvučenje krajnjih zvučnika (*muš*, *narot*, *pluk*, *mras*, *porup*), gubitak vokala na početku riječi: *letrika*, *Merika*, *pateka*, *Talija*, zadržavanje *l* na kraju nekih riječi: *debel*, *vesel*, *zrel*, *stol* (pored *stō*; infiks *-ni-* u glagola II. vrste: *poginiti*, *metniti*, *srkniti*, *usekniti*; dugosilazni naglasak na srednjim i posljednjim slogovima tuđica: *okupātor*, *konduktēr*. Osobito su brojni leksički utjecaji: *bantovati*, *bogi* (Kopam cijeli bogi dan.), *bocun*, *čvalje* 'usta' (pogrdno), *drajsati*, *fletan*, *frntast*, *fruštik*, *fuksa*, *ganjak*, *gredelj*, *kidati* (čistiti staju, izbacivati gnoj), *knjapav*, *kolnica*, *korlat*, *križi* (pored *krsta*), *lajt*, *lapsati*, *mam*, *merlin*, *nakoljenče* 'nakonjče', *oblič* 'blanjalo', *okno* 'prozor', *ost* 'ocat', *pasati* 'proći', *pečica*, *plavić* 'patoka', *protvan*, *rinka*, *svora*, *šajer* 'sjenik', *stelja* 'paprat', *šerap* (*šeraf*) 'vijak', *šerajzlin* 'ožeg', *škopa*, *šlinganje*, *štige*, *torac* 'tvor', *tratur*, *vapno/japno*, *vanjkuš*, *vertun* 'fertun', *vršlok* (fršlok, Verschlag), *urmen* (furmen) 'izgledan, sposoban', *župa* 'juha'.⁹

Sva ta glasovna, gramatička i leksička obilježja čakavsko-kajkavskih govora na potezu od Ogulina do Karlovca svjedoče o narječnom sustavu s ovim sastavnica:

⁸ Potvrde ovdje iznesene crpio sam iz građe koju sam u navedenim selima zabilježio u razmaku od 1954. do 1984. godine, a djelomično su objavljene u ovim mojim tekstovima: O rezultatu dijalektoloških istraživanja u okolici Karlovca, knj. 62, *Ljetopis JAZU*, Zagreb, 1957; Izvještaj o istraživanju govora između Korane i Mrežnice, *Ljetopis*, knj. 63, JAZU, Zagreb, 1959; Dokle je prodro kaj na čakavsko područje?, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 5, JAZU, Zagreb, 1981.

⁹ Za potvrde o štokavskim govorima Korduna iskoristio sam ove radove: Bogdan Nišević, Osobine govora vrgomskog kraja, zbornik "Simpozij o Petrovoj gori", JAZU, Zagreb, 1972., str. 273-291; Dragoljub Petrović, *Govor Banije i Korduna*, Matica srpska - Prosvjeta, Novi Sad - Zagreb, 1978; neobjavljeni rukopis *Govor sela Podlapca* Jurja Karakaša; Tomo Žalac, Neke posebnosti rastočkoga govora, u knjizi "Rastoke. Na slapovima Slunjčice", Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb, 1990, str. 108-110.

— općehrvatsko zajedništvo (jezične crte zajedničke svim hrvatskim narječjima)

— čakavsko-kajkavske osobine (zajedništvo svih ili većine čakavskih i kajkavskih govora)

— čakavsko-štokavske osobine (zajedništvo svih ili većine čakavskih i štokavskih govora)

— samo čakavske osobine

— samo kajkavske osobine

— samo štokavske osobine.

Usporedimo li odnos narječnih osobina u ovom međunarječju, ustanovit ćemo da čakavske pretežu pred kajkavskima, a kajkavske pred štokavskima, što otprilike odgovara i suodnosu hrvatskih narječja u jeziku ozaljskoga kulturnoga kruga.

INTRADIALECTAL INTERPENETRATION IN ČAKAVIAN-KAJKAVIAN IKAVIAN-EKAVIAN LOCAL IDIOMS

The author refers to most Croatian local idioms in the area from Zagorje near Ogulin, through Karlovac and Žumberak to Otok near Bregana as intradialectal because they share a certain number of common linguistic features, such as *kaj*, the akavian reflex of semivowels, the Ikavian-Ekavian reflections of *yat* according to Jakubinski's rule, the distinction between *č̣* and *č*, the protetic *v* in front of *u*, the *o > u* substitution in words such as *un*, *unda*, *tuliko*, *kuliko* and elsewhere, and considerable lexical correspondences. Another reason why many characteristics belong to Čakavian and Kajkavian dialects lies in the fact that several dialects are spoken in the area: Čakavian in the west, Kajkavian in the east and partly in the west, Štokavian in the south, while Slovenian dialects are spoken in the north.